

CONSIDERAȚII ASUPRA URBANITĂȚII ÎN EPOCA LUI CICERO

DE

D. M. SLUȘANSCHI

Obiectul considerațiilor de față îl constituie manifestarea și evoluția urbanității ca ideal și practică la Cicero și explicarea relației dintre ele prin momentul istoric de criză a organizării republicane la Roma.

Lucrarea pornește în special de la studiul semantic *De uoce urbanitatis apud Ciceronem ui atque usu* al Evei Frank*, studiu ce surprinde exact unele probleme esențiale și cuprinde o documentație amănunțită. Încercarea noastră constă din cuprinderea mai largă a conceptului de *urbanitas*, în legătură strânsă cu personalitatea lui Cicero și cu epoca sa.

Roma ca stat și religie (deci cultură) nu este un sistem închis. Statul roman cucerește prin înglobare teritorială, politică, socială chiar, dar și religioasă și culturală. Avînd la bază cultura etruscă deja înaintată, deși apoi nerecunoscută ca sursă, Roma trăiește cultural prin tradiții populare și nu resimte influențe străine și de natură să-i schimbe atmosfera pînă la contactul cu Orientul elenistic. Statul roman, superior organizat ca forță și unitate, învinge statele elenistice slăbite, dar civilizația lor superioară dă lovitura de grație vechiului mod de a vedea roman. Influențele sînt constante și crescînde o dată cu relațiile tot mai apropiate din punct de vedere comercial și teritorial cu Grecia și cu Orientul elenistic.

Elenismul a pătruns puternic prin moravurile aduse de mulțimea orientalilor și grecilor veniți din marile orașe elenistice, care găsesc în Roma o formă analogă cu vechea cetate greacă de mult prăbușită, și aici contribuie la formarea unui nou *modus uiuendi* care se impune din ce în ce.

Limba reflectă această schimbare. Gama termenilor care o definesc este largă: *politus, comis, clemens, eruditus, doctus, mansuetus, lepidus, lenis, blandus, benignus, festiuus, uenustus, salsus, iocosus, facetus, dicax*¹ reprezintă laturile noii realități.

---

* Gotha, 1933.

¹ Cf. Eva Frank, *op. cit.*, cap. 2; Quintilian, *Inst. Or.*, VI, 3, 18—21 și VI, 3, 27; *urbanus* lingă *pacatus*, Cic., *Orator*, 141.

Urbanus este însă termenul care se impune prin personalitatea lui Cicero ¹. Paralel cu asimilarea populară concretă, neselectivă și mai rapidă, practic, a moravurilor elenistice, filiera cultă, mediul înalt și mai solemn al acelor *homines boni* impune un *decorum* — normă de existență socială, concretizat și sintetizat în conceptele de *humanitas* și *urbanitas*.

Humanitas este sistemul interior de idei, convingeri, cunoștințe și deprinderi, format ca orizont mai întins asupra posibilităților și calităților omului; este omenia, considerația față de cei în jur, care acționează limitate de o conservare a propriei persoane, de interesele de bază ².

Pornind de la acest sistem, pe care se bazează, *urbanitas* este conceptul cel mai general al moralei practice a orașului civilizat. Noțiunea de *urbanitas* definește rafinamentul, spiritul și demnitatea față de sine și față de alții în întreaga manifestare socială a individului. În general mai izolată de viața publică, comportarea urbană este caracterizată de o atmosferă de decontractare și detașare față de încordarea și seriozitatea vieții active. De aici al doilea domeniu al urbanității, foarte ușor de simțit, destinderea provocată de ris, umorul și ironia, distracțiile în genere, care presupun o distanță față de momentul concret și o izolare față de realitatea lui. A treia direcție din *urbanitas*, este forma exterioară de prezentare a individului și a mediului său de existență (îngrijirea propriei persoane, îmbrăcămintea, locuința, etc.) și mai ales exprimarea elegantă și corectă — latină — în limba Romei ³. Trebuie subliniat faptul că atât *humanitas* cât și *urbanitas* sînt concepte în cadrul moralei de clasă, nobiliare, a lumii înalte și mai civilizate a Romei.

Din conștiința Romei ca oraș-centru rezultă opoziția civilizației urbane întii cu *rusticitas* (viața vechilor teritorii italice rămase în urmă prin tradiție ca civilizare) și apoi cu *peregrinitas* (orice manifestare barbară sau elenistică simțită ca străină în conștiința romanilor) ⁴.

Mediul de comportare generală ⁵ este viața zilnică a păturilor superioare ale societății romane și cuprinde contactul dintre oamenii de lume, relațiile din cercurile de tineri, din viața de *convivium* și chiar o proiectare în viața publică — *urbanitas oratoria*.

Urbanitas reprezintă astfel un ideal de moderare și de cultură, o tendință de formare a omului cult într-un cerc semioficial, bazat pe un fond de umanitate și manifestat în *externus cultus* (prezentarea exterioară) și în exprimarea aleasă.

1) DOMENIUL DE FOND AL URBANITĂȚII — HUMANITAS

Elenismul aduce cu sine o nouă imagine a raportului dintre om și natură și dintre om și societate, manifestată într-o eliberare a individului (a cărui existență ar depinde nu de μοῖρα — destinul neschimbător și general, ci doar de

¹ Ad fam., III, 8, 3: *ut nunc loquimur urbanum*.

² Corespondente cu φιλανθρωπία și cu ἀστεϊότης. Cf. Eva Frank, *op. cit.*, cap. 3: Kerenyi, *Hellenismus und Humanismus* (Apollo) Wien-Amsterdam-Leipzig, F. Leo & Co.

³ Cic., *De or.*, II, 72; *Orator* 87—90; cf. și Quint., VI, 3, 16 și VI, 3, 103.

⁴ Quint., VIII, 2, 8 *ut Urbem Romam accipimus*; și VIII, 5, 9: *propterea quod inter ceteras (urbes) uidetur ut... Urbis*; cf. și Cic., *Brutus*, 143.

⁵ Cf. W. Kroll, *Kultur der Ciceronischen Zeit*, vol. II, cap. VI și VII și G. Boissier, *Cicéron et ses amis*, cap. *Caelius* (Paris, 1870); cf. și Cic., *Pro Murena*, 61; Cic., *Pro Archia*, 3 și 12 sqq.; *De or.*, III, 161; Quint., VI, 3, 14.

τύχη — întâmplarea zilnică și personală) și într-o izolare de viață socială, paralel cu studiul adâncit al propriei personalități. Cicero asimilează acest sistem, înrupat în conceptul de *humanitas*, și rezultă în sufletul său o reacție violentă la cruzime (*crudelitas* sau *inhumanitas*) și la comportarea nedemnă (*turpitude*)¹. De asemenea această umanizare duce la depășirea vechii durtăți și chiar a solemnității romane (o opoziție cu *priscus*, *tristis*, *antiquus* și chiar *gravis*), înlocuite de destinderea, ușurința și rafinamentul Orașului (*remissus*, *urbanus*)².

Formarea omului *comis et clemens* — acest *cultus animi* — conține totodată echilibrul care ferește de *obscentitas* sau de *audacia et impudentia*³.

De notat că în sistemul stoic ἀρετός corespunde cu ἀγαθός și σπουδαίος și respectiv *urbanitas* cu *moderatio* sau *innocentia*. În armonia interioară a sentimentelor domină *decorum*, piatra fundamentală a acelei *sapientia* care conduce viața omenească⁴.

Fundamentul intelectual al acestui sistem interior este *eruditio* sau cu altă expresie *communes litterae*⁵ (cultura generală); un rol deosebit îl are aici *exercitatio* (orientarea și curiozitatea continuă pentru un fond comun de cunoștințe), care determină educarea multilaterală a unui complet om de lume; ca termeni apare o echivalență *homo politus* — *eruditus-urbanus*⁶. O notă în plus o dă finalitatea activă a acestei formări, aplicarea prin oratorie în viața publică, ca un *summum* al cunoștințelor și al calităților omului.

Pentru a înțelege felul în care Cicero și-a aplicat ideile, trebuie să ținem seamă că toți gânditorii vremurilor trecute au încercat o rezolvare ideală a relațiilor sociale, o pacificare imposibil de pus în practică datorită contradicțiilor care stau la baza orînduirii respective. În plus, relativismul său de om superior ca orizont și înțelegere, dacă nu ca voință sau caracter, nu era de natură să determine o unitate de comportare în tot cursul vieții sale, mai ales ca om activ în haosul acelei perioade.

Un exemplu viu de urbanitate îl constituie atitudinea sa față de Atticus, discutată pe larg în cunoscuta lucrare a lui Boissier.

Cu Caelius⁷, tinărul nobil *deductus* la el, Cicero a avut o legătură complexă. Între el și Caelius domină prețuirea reciprocă și sinceritatea relativă a relațiilor între doi oameni de lume, legați mai intim și despărțiți de o generație. Orientarea lor politică diferită îi separă cu trecerea anilor, dar respectul reciproc și demnitatea fiecăruia domină contactul dintre ei.

În acest domeniu labil al relațiilor umane categoriile nu-și au locul. Nuanțat după moment sau om, discernămintul lui Cicero, om de lume, îi impune altă atitudine. Trebatius⁸ nu este un om de aceeași calitate ca Caelius sau măcar Curio. Din paginile scrisorilor lui Cicero apare tot mai des nerăbdarea sau indiferența,

¹ Cic., *Pro Mur.*, 14; *Pro Roscio Amerino*, 120—122; *Ad Brutum*, I, 16, 1 și I, 9, 1.

² Cic., *Pro Caelio*, 33—36; *De rep.*, II, 5; *humanus et iocosus* (= *urbanus*).

³ Cic., *De or.*, II, 52; *De prou. cons.*, 8; *Pro Caelio*, 6—8 (*maledicere*); *Ad Atticum*, XII, 26; *De rep.*, I, 28.

⁴ Cf. Eva Frank, *op. cit.*, cap. 3; Cic., *De nat. deor.*, II, 74; *Ad fam.*, III, 7, 5; Aristot., *Rhet.*, III, 1460 b; Cic., *De off.*, I, 37; *De or.*, II, 270.

⁵ Cic., *De or.*, II, 25 și 75.

⁶ Cic., *De or.*, II, 232.

⁷ Cf. Boissier, *op. cit.*, cap. *Caelius*; Cic., *Ad fam.*, II, 8—15 și VIII.

⁸ Cic., *Ad fam.*, VII, 5—22.

iar ironiile fine — fățișe sau disimulate — *urbanissima* ca formă, arată tot mai clar în timp că uzanța câștigă teren asupra bunelor intenții.

Acest lucru este tot mai vizibil în cazul unor personaje ca Appius, Dola-bella, Cato, Lentulus, mai ales Caesar¹, care nu au fost niciodată pentru Cicero obiectul unei familiarități deosebite.

Sînt relații oficiale exprimate prin *urbanitas*, dar fără fondul de *humanitas* ca sentiment interior. Lupta de forțe se ascunde sub uzanță și formă urbane, dar ar fi exagerat să-i imputăm lui Cicero oportunismul. Arma intelectualului fără o bază socială solidă, partizan al unei republici condamnate și încă inconsecvent în orientarea practică politică, sînt cuvintele și un prestigiu cîștigat.

Pornind de aici este evident că Cicero folosește cunoștințele și convingerile lui, de bună credință față de ele, în locul unde n-aveau valoare: o criză politică acută la maximum.

Tot efortul său în acest domeniu de fond al urbanității este caracteristic asimilării prin spiritul roman a atmosferei urbane elenistice intrate la Roma. *Urbanitas* înseamnă idealul comportării romane în viața republicii, ideal care-și pune pecetea pe toată existența lui Cicero. Aspectul ei mult mai concret și practic decurge din încercarea de a îmbina într-un *decorum* comportarea unei epoci și circumstanțele unui moment.

Nu poate fi exclusă această fundamentare intelectuală și sentimentală a urbanității în concepția lui Cicero². Perioada de formare la Roma a atmosferei urbane de capitală a lumii nu este terminată și saltul nu este definitivat. Teoriile vor începe însă la nici 20 de ani după moartea lui Cicero, iar cea mai completă, care aduce urbanitatea la plan de concept ideal definit pentru școală și educația retorică, va fi formulată de Quintilian — profesor de *retorică* în capitala *imperiului*. Această evoluție nu face decât să mărească importanța contribuției lui Cicero, care, primul, a înetățenit formula *urbanus-urbanitas*, nu numai ca un concept formal, ci și de educație interioară, chiar dacă a făcut-o fără o teorie bine delimitată, mai mult prin exemplu propriu, ca personalitate remarcabilă. Conceptul de *urbanitas-cultus animi*, echilibrat ca fond, se încadrează perfect în vederile sale moderate și nu întotdeauna îndeajuns de precizate. A afirma deschis aceste vederi mai mult intelectuale într-o lume amestecată și în schimbare era însă prematur și periculos.

Prin aceste afirmații nu ajungem la o absolutizare a aspectului intern, de fond al urbanității: este partea personală, individuală, care dă stabilitate și adîncime aspectului formal. Aceasta, cu independența relativă a formei, degerează în *ars* — τέχνη, în conveniențe³.

2) ASPECTUL *RISUS-REMISSIO ANIMORUM*

Tot printr-un punct comun — *uernacula festiuitas*⁴ — a fost adoptată și ambianța distracțiilor elenistice. Formele mai directe de *risus* latine tind să se rafineze încă din vremea Scipionilor, pornind de la cercurile private, aristocratice,

¹ Cic., *Ad fam.*, I, 1–9; III, 1–13; IX, 9–14; XV, 3–6 etc.

² Cf. Edwin S. Ramage, *Urbanitas. Cicero and Quintilian. A contrast in attitudes*, *AJPh*, vol. LXXXIV, 1963, p. 390–415.

³ Sub acest aspect, mai ales, tratează Kroll, *op. cit.*, cap. 7; cf. și *Ad fam.*, XVI, 21, 7.

⁴ Cic., *Ad fam.*, IX, 15.

cu preocupări culturale. De aici o dublă direcție de orientare — la Cicero — a acestui aspect *risus*.

A) În viața de *convivium* și în cercurile semif oficiale echivalentul grec acceptat pentru *urbanitas* este εὐτραπελία¹. Termenul ne indică realitatea. În aceste relații private (mai strinse sau ocazionale), într-un tricliniu sau într-un portic, adresarea și comportarea sînt mai libere, aproape de *sermo familiaris*. Din păcate atmosfera vie a acestor cercuri de cunoștințe sau prieteni nu putem decît să o bănuim din glumele și comentariile picante care presară corespondența lui Cicero, care apar uneori în discursuri sau în opera originală a lui Catullus.

În εὐτραπελία, care pentru Aristotel era ο πεπαιδευμένη ὕβρις,² vin să se strîngă nuanțe diferite: glumele cam deochiate ale unui *praeco* ca Granius, amuzamentele în afara unei noțiuni precise de morală ale celor care petrec la Baiac, zvonurile la adresa personalităților zilei — o ambianță zilnică și subterană ale cărei manifestări însoțesc evenimentele oficiale și urmările lor în viața individului și le dau viață.

Pentru a concretiza printr-un exemplu, să amintim clubul de tineri strînși în jurul Clodiei: Caelius, Curio, Catullus, Clodius, o «jeunesse dorée», în ale cărei comportări se îmbină spiritul nou, erudiția și rafinamentul elenistic cu vigoarea tradițională a spiritului roman³.

B) Sub aspectul *risus*, *urbanitas* acționa ca o formă superioară în viața publică, de for, în mediul mai oficial al relațiilor celor cu vază. Aici ea corespunde formei elenistice elevate de ἀστεϊότης⁴, o modelare și o îndulcire a contactului dintre oameni — cu tendință vădită de clasă — manifestată mai ales în oratorie. Trebuie văzută o gradatie a trecerii prin aceste trepte de la viața de familie la cea oficial-politică; astfel, în interdependența continuă dintre privat și social, se observă o gradatie a urbanității între un aspect mai facil și superficial și aceea *gravis urbanitas*⁵ care constituie rezolvarea unei situații importante cu ajutorul unei comportări și exprimări elegante și politicoase.

Urbanismul (ca *remissio animorum*) vine în contrast cu vechea *grauitas* și deci cu *Romanitas*. Cicero încearcă o îmbinare (într-un ideal mai larg, comun) a gravității cu urbanitatea, caracterizat de εὐκαιρία și εὐταξία — *opportunitas* și *moderatio*⁶. Apare evident aici același *decorum* cu influențele teoretice ale peripateticilor, un echilibru în *risus* — *urbanitas* între *scurrilis* sau *obscenus* și *rusticus* sau *inhumanus*⁷.

De aici rezultă relativitatea aplicării practice a conceptului a cărui realitate, urmare a situației politice și sociale a momentului și a individului, este doar un punct de echilibru în ansamblul relațiilor sociale.

Vom analiza întîi comportarea lui Cicero ca om de lume. Prin însăși firea și spiritul său larg, Cicero este un om predispus spre umor, și este probabil că

¹ Cic., *Ad fam.*, VII, 32.

² Aristotel, *Rhet.*, II, 12 (1389 b) și *Eth. Nic.*, II, 7, 13.

³ Cic., *Pro Caelio*, 28–30; Catullus, *passim*.

⁴ Quint., VI, 3, 107, analog cu Dionys. Halic., *De eloq. Demosth.*, 54.

⁵ Quint., VI, 3, 110; Macrobius, *Saturnalia*, II, 3, 13.

⁶ Cic., *De off.*, I, 40; I, 130 și I, 144.

⁷ Cic. *Orator*, 88; *De or.*, II, 233–236.

a fost puternic influențat în copilărie de formele și tradițiile populare de *risus* întâlnite la Arpinum în special și în Latium în general.

Correspondența cu prietenii săi de *convivium*, cu invitații săi la vtile de țară, cu protejații săi, unele scrisori către Atticus (prietenul intim), chiar scrisori către clienții sau inferiorii săi, presărate de glume, de ironii, jocuri de sensuri sau de formă a cuvintelor, punctate cu versuri sau citate din autorii clasici, ca un comentariu contrastant și glumeț, sau cu câte o autoironie și ici-colo câte o discuție asupra întâmplărilor din viața mondenă, sînt o vie dovadă a înclinării sale către *urbanitas-facelia*¹. Variate și potrivite după situație sau om, scrisorile sale sau reacțiile în diferite împrejurări (citate de urmași) îl reflectă amplu ca distins « causeur » și om de lume.

Schimbul său de scrisori cu Caelius² este edificator. Lipsit de viața vie și agitată a Romei, în timpul proconsulatului în Cilicia, Cicero caută să mențină legătura cu ea prin scrisori, iar Caelius este principalul sau corespondent. Fondul îl constituie continua informare reală și mai adîncă asupra vieții politice în afara acelor *acta diurna Urbis* — buletinul oficial. Forma însă depășește cu mult această simplă luare de cunoștință. Se pare chiar că unele scrisori însoțesc un raport independent.

Cicero răspunde la veștile despre viața orașului puțin neliniștit și grăbit să se întoarcă, însă adaugă o serie de amănunte comice, se joacă cu versuri și cuvinte, își ia în rîs propriile victorii asupra Amaniensilor, batjocorește alături de Caelius un dușman ridicol, realizînd o atmosferă intimă și plăcută, dominată surd de viața politică, dar aparent în afara ei. Pentru viața zilnică, privată, ne servesc informații importante scrisorile către Volumnius³ și către Paetus⁴. Conștient de umorul său și obosit de viața publică sau de lucrul la scrierile sale teoretice, Cicero ia parte cu plăcere la *convivia*. După propriile sale spuse, era extrem de cunoscut la Roma și prin glumele sale, stabilind aproape un gen al său specific, al cărui termen definitoriu este exact *urbanitas*.

Nu se poate spune că toate glumele sale sînt reușite; de altfel Quintilian⁵ deplînge colecția de glume ale lui Cicero, editată de Tiro, glume care i-au îndepărtat prietenii, i-au făcut dușmani și i-au creat o faimă nepotrivită ca om de stat.

Ca avocat, amestecul personal nu este inexistent, dar este mult mai limitat, iar umorul și ironia se pot afirma oarecum nestîinjenite, cu o artă cu atît mai mare, cu cît interesele în joc sînt mai mari și susceptibilitățile mai periculoase. Aici *urbanitas* poate fi încă o ridicare deasupra situației, un proces mai mărunț sau chiar o conjunctură mai dificilă.

În discursuri, dat fiind că oratorul îmbracă prin știința, experiența și formularea sa un fond dat, evidențierea urbanității și mai ales a fondului ei e mai dificilă.

Natura discursurilor politice exclude urbanitatea propriu-zisă ca mod de exprimare. În discursurile judiciare necesitățile unei demonstrații juridice spinoase (*Pro Caecina*, *Pro Roscio Comoedo*), nesiguranța poziției acuzatului (*Pro Fonteio*,

¹ Forme teoretizate amplu în *De or.*, 216—292.

² Cf. mai sus nota 7, p. 289.

³ Cic., *Ad fam.*, VII, 32.

⁴ Cic., *Ad fam.*, IX, 15—26.

⁵ Quint., VI, 3, 5 și 38—42; Plutarh, *Vita Ciceronis*, 5 și 25—27; cf. și Drumann, *Römische Geschichte*, vol. VI (M. Tullius Cicero), Leipzig, Borntraeger, 1929, [598—600]; Macrob., *Sat.*, II, 3.

Pro L. Vareno) nu se potrivește nici cu tonul urban, nici cu manifestarea umanității avocatului.

Dimpotrivă, alte procese permit manifestarea urbanității ca formă, sau chiar și ca fond. Aici însă are o mare importanță evoluția lui Cicero ca om politic și ca orator. Primele discursuri pînă la Verrine, care constituie o primă etapă de lansare a lui Cicero pe plan politic și oratoric, arată doar începutul formării lui Cicero ca *orator urbanus*. Jocurile de sens și de formă sînt mai rare, mai puțin dozate, dar ar fi fost dăunător ca un tînăr avocat să-și etaleze formația umanistă în fața unui public și a unui juriu încă prea puțin predispus spre cultură.

O personalitate matură și marcantă, însă, își poate permite să-și desfășoare verva și să-și manifeste cultura, iar *Pro Archia* (pentru fond) și *Pro Murena* (pentru aspectul *risus*) demonstrează din plin această idee.

În *Pro Murena*, una din culmile sale în oratorie, discursul se sprijină în special pe această urbanitate, care, condusă cu artă de maestru, înțeapă mai dur un indiferent, zgîrie ironic un cunoscut și învăluie într-un umor savuros atacurile menite să slăbească influența personalității lui Cato asupra procesului. Quintilian laudă urbanitatea lui Cicero în tribunal, fie că este vorba de o pledoarie sau interogarea martorilor, fie în punerea în inferioritate a adversarului prin altercații¹.

Dacă *urbanitas* dispare total în exil și violența după întoarcere este un instrument al răzbunării sub intenția de a-și face dreptate, nu înseamnă că Cicero și-a pierdut umorul. Doar că acesta este amar și tăios. Atacurile din *Pro Caelio* sînt directe și nu tot atît de elegante. Violența nu izbucnește, dar se simte înapoia frazelor cu o duritate nouă și o încordare a urii îndepărtată de măsura urbanității.

Triumviratul și urmările sale la Roma impun această comportare omului care nu mai corespundea cu orientarea politică. Domeniul în care va apărea *urbanitas* la el — întruchipare a opoziției pasive — sînt operele sale teoretice, scrisorile și viața particulară care reiese din ele.

Dacă nu ne miră Quintilian² spunînd despre Cicero *mira fuit in eo urbanitas* cînd se referă la glumele sale, atît în *sermo colidianus* cît și în discursuri, nu se poate susține, obiectiv, tratarea lui Cicero ca un *scurra consularis*³ cum a fost numit de către mulți de la Vatinius pînă la vremurile noastre, cu o animozitate evident preconcepută.

3) *VRBANITAS* CA EXPRESIE LINGVISTICĂ

În *urbanitas* expresia lingvistică are un rol de prim rang, completîndu-se cu ținuta exterioară și cu comportarea în mișcare a individului.

Este un aspect foarte des tratat mai ales din punct de vedere oratoric sau poetic, sub influența filologiei alexandrine. Termenii sînt variați și deosebesc cu toții exprimarea Romei (*Vrbs* — ca unitate de măsură), opusă exprimării rustice, străine (*peregrinitas*) și populare chiar din Roma (*triviale loqui*). Este același *decorum* axat pe mîndria națională, intrat în conceptul de *Romanitas* — civilizare a popoarelor cucerite și transmiterea unei limbi de circulație universală.

¹ Quint., VI, 3, 4.

² Quint., VI, 3, 3; Tac., *Dial. de orat.*, 18 și 22.

³ Macrobian., *Sat.*, II, 1, 12.

Cele trei ramuri în care se impune *Latine loqui*¹ ca tendință de rafinare și elegantă sînt pronunția, cuvintele și îmbinarea lor în exprimarea generală.

Cicero accentuează deseori importanța pronunției urbane. Între două extreme — *mollis uox et muliebris* și *rustica uox et agrestis* —, la fel de condamnabile, se află *urbana dictio*, ferită și de arhaizare — *antiquitas oris*². De asemenea tonul emfatic — *inflata uox* —, vorbirea nesigură — *anhelata uox* — sau vocea stinsă — *exanimata uox* — nu sînt permise mai ales oratorului³. Nu înseamnă că această pronunție ar fi specifică oratoriei. Cicero precizează că ea corespunde Orașului în genere și o opune sunetelor necorecte ale oratorilor veniți din provincii⁴. Pronunțarea este doar un indiciu semnificativ al importanței urbanității în limbă.

Ea acționează și în vocabular. Alegerea cuvintelor *uerba efferre quae nemo iure reprehendat* și formula *apte loqui* — potrivit cu locul și cu auditoriul — este aplicabilă atît în oratorie cît și în convivii, cu toate că aici libertatea este mai mare. De remarcat este indicația de a evita *uerba non trita Romae*⁵, folosite în Gallia și tendința de a nu introduce oricum cuvinte și expresii grecești⁶ în vocabularul latin — principiu teoretic mai mult oratoric decît în conversație sau în *sermo familiaris*. Tot aici intră bogăția vocabularului și folosirea corectă a cuvintelor din punct de vedere gramatical⁷, principiu care face legătură cu exprimarea urbană în genere.

Încă o definire provine din opoziția cu *obscenitas*, înții ca interdicție de vocabular, apoi ca o evitare chiar a sensurilor care ar contraveni demnității celor de față, și din opoziția cu *stultitia* — gafa⁸.

Urbanitas din acest punct de vedere apare ca o armonie, expresivitate și oportunitate a limbajului, unită cu urbanitatea comportării și caracterizată de *moderatio* și *lepos*. Un rol important are aici fondul de cultură și ușurința obișnuinței (*eruditio et exercitatio*) concretizate ca formă superioară în oratorie.

Credem că se poate afirma că *urbanitas* este mai mult o tendință de rafinare a limbii, încă fără o asimilare totală, iar ca ideal teoretic bine definit și reluat într-un nou sistem va apărea în poezia epocii lui Augustus, mai ales la Horatius. Evident este însă că acest proces, dominat în prima lui fază de personalitatea lui Cicero, are ca rezultat limba literară latină, « stilul clasic ».

4) CONCLUZII

O dată cu ridicarea Romei ca forță politică mondială, însăși puterea ei o detașează net de teritoriile supuse. Dar opoziția dintre *Urbs*—capitala—și *rus* sau *prouvinciae*, se adîncește pe plan spiritual mai ales prin formarea unei noi atmosfere urbane o dată cu influența elenismului.

Infiltrarea și închegarea noii ambiante s-a produs în timp, nu mecanic sau în bloc, ci prin puncte similare de contact.

¹ Cic., *De or.*, III, 42 și 44; Varro fr. 41 (apud Diomedon 439, 15).

² Cic., *Brutus*, 258 și 273.

³ Cic., *De or.*, II, 44—54; Quint., XI, 3, 10 și mai ales 30; cf. și VI, 3, 17—20 și 105.

⁴ Cic., *Brutus*, 171.

⁵ Cic., *Brutus*, 171; *Pro Fonteio*, 11.

⁶ Cic., *De off.*, I, III; *Tusc. Disp.*, I, 15.

⁷ Cic., *Ad fam.*, IV, 4.

⁸ Quint., VI, 3, 8 și 29; Cic., *De or.*, II, 251: *obscenitas uiz conuiuio liberorum digna*.

Putem vorbi astfel de începutul cristalizării unui concept *urbanitas* în perioada de sfârșit a republicii, mai ales prin personalitatea lui Cicero. Coordonatele esențiale ale conceptului sînt:

I. O bază de umanitate, privită ca *eruditio et exercitatio* și *cultus animi*.

II. Aspectul *risus* (umor și ironie) și mult mai larg ca o *remissio animorum*.

III. *Externus cultus* — ținuta ca om și exprimarea elegantă. Prin influența acestei tendințe de *Latine loqui*, se ajunge în arta scrisului la așa numitul stil clasic.

Mediile sociale ale atmosferei urbane sînt extrem de variate și unica legătură dintre ele — labilă și totuși percepută — este acest „orășenism“, *urbanitas*. Dar mediul impune stilul și apare o gradație: de la *audacia* sau *impudentia* — ca treaptă de jos și exterioră —, prin *urbanitas* și *gravis urbanitas*, la *grauitas* (sau oficialitate) cu trei aspecte de bază:

a) urcarea de la privat la oficial;

b) tendința de clasă;

c) diferența de cultură.

Aici se încadrează încercarea lui Cicero, care caută o linie de mijloc — un *decorum* — și afirmă urbanitatea ca mod de comportare.

Aplicarea propriilor convingeri variază la Cicero: întii din cauza propriului fel de a fi — neliniștit, sensibil, fără o precisă și continuă conștiință a realului —, apoi ca urmare a perioadei în care a trăit, cu ridicările și căderile care i-au fost impuse.

În afara evoluției spre generalizare și precizare din această perioadă, *urbanitas* ia sensuri diferite și pentru Cicero. Silit să menajeze noua putere a triumvirilor, el își deplînge căderea, o dată cu a republicii și încearcă să-și recompună *vetus urbanitas*. Termenul, apărut după Lucca, revine mereu în scrisorile dintre 48—44 î.e.n. *Vetus urbanitas* este pentru Cicero mediul real, atmosfera Romei *salutis* din deceniul său de vîrf ca personalitate politică, și invers, exagerează din opoziție decăderea Romei prin *rusticitas*, *peregrinitas* și regretă vremurile Scipionilor. Sensul esențial al cuvintelor lui Cicero, semnificative pentru întreaga aristocrație senatorială, este paseismul — o întoarcere generală în timp, cu cît mai imposibilă, cu atît mai vagă și îndepărtată.

Vrbalitas este o trăsătură caracteristică a lui Cicero — o căutare și aflare a unui echilibru relativ și de moment în mijlocul contradicțiilor epocii și ale omului. Este o punere de acord, măcar formală, a idealului cu comportarea practică, atît cît o îngăduie violența schimbării formelor de stat împotriva unui partizan convins al vechilor instituții și tradiții.

O dată cu perioada a pierit pentru urmași și Cicero — omul epocii. A rămas însă în conștiința lor Cicero *homo oratorque urbanus*, creatorul limbii literare și filozofice latine, marele artist al cuvîntului, omul sensibil și dornic de umanitate și echilibru.

CONSIDÉRATIONS SUR L'VRBANITAS À L'ÉPOQUE DE CICÉRON

RÉSUMÉ

Cet article représente un essai de synthèse sur l'évolution du concept et du comportement social exprimés par la notion d'*urbanitas* chez Cicéron, en étroite relation avec la crise aiguë du système républicain à Rome, au 1er siècle av. n. è.

À cette époque, les données des textes attestent à Rome la cristallisation d'un concept *urbanitas*, phénomène dominé par la puissante personnalité d'ordre culturel et politique, que fut Cicéron.

On peut distinguer, bien que l'urbanité comme notion ne soit pas encore parfaitement théorisée, trois facteurs principaux de l'*urbanitas*:

1. Un fonds d'humanité — *cultus animi* — avec l'aspect plus formel d'*eruditio et exercitatio* culturelles.

2. L'aspect *risus* — humour et ironie — dans un cadre bien plus large de *remissio animorum*.

3. *Externus cultus* — personnalité humaine et langage choisi.

Après avoir examiné attentivement les détails du côté théorique de l'urbanité, on essaie de lui comparer l'activité pratique sociale de Cicéron ; on la trouve instable, voire même contradictoire, comme toute attitude d'un intellectuel, que son époque rejette pour son manque d'horizon politique.
